

15. *Loix et Constitutions des Colonies françoises de l'Amerique sous le Vent. Tome premier, Comprenant les Loix et Constitutions depuis 1550 jusqu'en 1703 inclusivement* / Par M. Louis-Elie Moreau de Saint-Mery. – Paris, 1784.
16. *Marley D. Wars of the Americas: A Chronology of Armed Conflict in the New World, 1492 to the Present* / D. Marley. – Santa Barbara, 1998.
17. *Oexmelin A. O. Histoire des aventuriers [ou] flibustiers, qui se sont signalez dans les Indes contenant ce qu'ils ont fait de remarquable depuis vingt années avec la vie les moeurs & les coutumes des boucaniers & des habitans de S. Domingue & de la Tortue...* / Par Alexandre Olivier Oexmelin. – Paris, 1699. – Т. 1.
18. *Peña Batlle M. A. La isla de la Tortuga, plaza de armas, refugio y seminario de los enemigos de España en Indias* / M. A. Peña Batlle. – Madrid, 1977.
19. *Ronciere Ch. de la. Histoire de la marine française* / Ch. de la Ronciere. – Paris, 1910. – Т. 4.

УДК 94 (430) «1553–1586»

Курфюрст Август I Саксонський: головні напрями політики

Каріков С. А.

Каріков С. А. Курфюрст Август I Саксонський: головні напрями політики. Статтю присвячено діяльності курфюрста Августа I Саксонського (1553–1586). Проаналізовано основні напрями економічного, зовнішньополітичного, конфесійного курсу, внутрішньополітичні та культурно-освітні заходи. Політика Августа I визначена як типова для євангелічних правителів Німеччини раннього Нового часу. Вона сприяла утвердженню пріоритету влади курфюрста у вирішенні конфесійних суперечностей.

Ключові слова: курфюрст, політика, Саксонія, церква, конфесіоналізація.

Кариков С. А. Курфюрст Август I Саксонский: главные направления политики. Статья посвящена деятельности курфюрста Августа I Саксонского (1553–1586). Проанализированы основные направления экономического, внешнеполитического, конфессионального курса, внутриполитические и культурно-образовательные мероприятия. Политика Августа I определена как

типичная для евангелических правителей Германии раннего Нового времени. Она содействовала утверждению приоритета власти курфюрста в разрешении конфессиональных противоречий.

Ключевые слова: курфюрст, политика, Саксония, церковь, конфессионализация.

Karikov S. A. Elector Augustus I of Saxony: Main Directions of the Policy. The article is devoted to activity of Elector Augustus I of Saxony (1553–1586). The main directions of economic, foreign-political, confessional course, home policy, cultural and educational measures are analysed. The policy of Augustus I is defined as typical for German evangelical authorities of Early Modern Age. It assisted to claim of priority of elector's power in the decision of confessional contradictions.

Key words: elector, policy, Saxony, church, confessionalization.

Серед правителів німецьких держав XVI ст. – епохи Реформації та конфесіоналізації – увагу істориків найчастіше привертають постаті, діяльність яких пов'язана з подіями найбільш гострого протистояння ворогуючих таборів. Зокрема, дослідники історії Саксонії раннього Нового часу традиційно приділяють увагу таким діячам, як Фрідріх Мудрий і Моріц: адже за правління першого на території курфюршества Саксонського бере початок реформаційний рух, а другий зміг стати курфюрстом внаслідок умілого політичного маневрування між євангелічним та католицьким угрупованнями за часів Шмалькальденської війни. Водночас діяльність осіб, що припадає на періоди відносної соціально-політичної стабільності, в історичних працях відходить певною мірою на другий план. До таких правителів можна віднести Августа Саксонського, який, ставши курфюрстом після загибелі Моріца в битві під Зіверсгаузенном, перебував при владі 33 роки – з 1553 до 1586 р.

Політика курфюрста Августа становить інтерес з позицій дослідження конфесіоналізації в німецьких землях, яке передбачає характеристику подій у певних регіонах Німеччини – духовних та світських князівствах або окремих містах. Така регіоналізація історіографії, на наш погляд, об'єктивно обумовлена, передусім, політичною роздробленістю німецьких земель у XVI ст., а також їх конфесійною неоднорідністю. Узагальнюючі висновки щодо головних тенденцій розвитку німецького суспільства можуть бути зроблені лише на основі детального вивчення специфіки окремих територій, зокрема – політичного курсу їх правителів. На наш погляд, для цього необхідно перш за все звернути увагу на ті регіони, які посідали ключові позиції в розвитку німецького суспільства раннього Нового часу. За рівнем економічного розвитку й активності політичні події до цих регіонів, безумовно, належить Саксонія. Відіграючи провідну роль у подіях Реформації, курфюршество Саксонське зберегло вплив на імперському рівні й у другій половині XVI ст., після укладання Аугсбурзького

релігійного миру. Актуальним є визначення місця в цих подіях політики, здійснюваної курфюрстом Августом I: її цілей, напрямів, головних проблем та наслідків.

Слід зазначити, що політичній діяльності Августа I Саксонського, порівняно з його попередником Моріцем, приділено менше уваги в німецькій історіографії. Зокрема, Ф. Бланкмайстер згадує заходи курфюрста в релігійній сфері в межах узагальнюючої праці з церковної історії Саксонії, наголошуючи на прагненні вести політику мирними засобами [7, S. 153]. Е. Везе, висвітлюючи ситуацію при дворі курфюрста Августа I, передусім звертає увагу на обставини усунення з посад прибічників філіпізму в 1574 р. [21, S. 241]. У дослідженні Й. Фальке головну увагу приділено аналізу соціально-економічного курсу Августа I [10].

В історіографії НДР події правління курфюрста Августа I не привертали великої уваги дослідників, оскільки пріоритет належав розгляду соціальної проблематики, пов'язаної передусім з подіями ранньої Реформації та Великої Селянської війни. Винятком є нарис Е. Коха, присвячений розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви в Саксонії, де відзначено деякі заходи конфесійної політики, здійснені в часи правління Августа I [16]. Сучасні німецькі дослідники Й. Брунінг [8] й Р. Гросс [11] також звертають увагу на внесок Августа I Саксонського у розбудову євангелічної церковної організації. Безумовно, у межах порівняно невеликих біографічних нарисів навряд чи можна очікувати висвітлення всіх аспектів проблеми, однак дослідники виокремили важливі риси конфесійної політики курфюрста. Зокрема, Й. Брунінг відносить до ключових моментів становлення євангелічної церковної організації в регіоні ініціативу курфюрста Августа I щодо розробки «Формули згоди» і «Книги згоди» [8, S. 117-118]. Таким чином, останнім часом деякі сторони діяльності Августа I Саксонського набули докладнішого висвітлення в історіографії, однак загальна характеристика його політики зберігає актуальність.

Вивчення політичної діяльності курфюрста Августа I доцільно здійснити за її головними напрямками. До таких належать: відносини з імператорською владою та з правителями сусідніх територій; соціально-економічні заходи; конфесійна й культурна політика.

Політика курфюрста Августа I позначена певними суперечностями у відносинах з імператорським престолом. Головним чином вони були пов'язані з тим, що у другій половині XVI ст. Август I Саксонський висунувся в перші ряди прибічників лютеранства. Посилення євангелічних територіальних правителів обмежувало можливості Габсбургів. Зокрема, усвідомлюючи небезпеку виникнення на Аугсбурзькому рейхстазі 1566 р. католицької більшості, саксонський курфюрст виступив проти того, щоб пфальцький курфюрст-кальвініст Фрідріх III був виведений з-під захисту релігійного миру, на чому

наполягав імператор Максиміліан II. Таким чином, відбулося фактичне визнання кальвінізму на території курфюршества Пфальцького, хоча офіційного дозволу цього віросповідання імператором надано не було [4, с. 104]. Проте Август I не підтримав і намагань Фрідріха III переглянути умови Аугсбурзького релігійного миру з метою надання кальвінізму юридичного визнання. Завдяки дотриманню такого «середнього шляху» саксонський курфюрст у контактах з Габсбургами зміг досягти балансу інтересів релігійних та династичних сил, закріпивши вплив Саксонії на загальноімперські справи.

Таке посилення курфюршества Саксонського викликало пожвавлення інтересу до нього з боку іноземних правителів, які бажали знайти міцного союзника в німецьких землях. Зокрема, у 70–80-ті рр. XVI ст. Генріх Наваррський провадив активне листування з Августом I. Спочатку він хотів використати вплив курфюрста на французького короля Генріха III для встановлення миру у Франції, а потім розпочати переговори про те, як відвести загальну загрозу з боку Іспанії від усіх протестантських сил Європи. Генріх Наваррський готував ґрунт для формування майбутнього антигабсбурзького об'єднання, а без підтримки саксонського курфюрста укласти подібний союз було б значно проблематичніше. 25 липня 1585 р. Генріх Наваррський звернувся до Августа I Саксонського з проханням надати військову підтримку французьким гугенотам [2, с. 132]. Однак до смерті курфюрста (12 лютого 1586 р.) згоди не було отримано. Обережність Августа I, імовірно, можна пояснити небажанням зіпсувати стосунки з австрійськими Габсбургами і французьким королем.

У внутрішньополітичному житті Саксонії Август I постає як авторитарний правитель. Не забороняючи діяльності ландтагів, він водночас прагнув підпорядкувати їх рішення волі курфюрста. Зокрема, саме за його ініціативи було здійснено кодифікацію й ухвалено нове зведення законів – Конституцію (1572 р.), що являла собою поєднання принципів німецького звичаєвого права й низки положень римського права. За часів правління Августа I відбулося розширення території курфюршества Саксонського: зокрема, у 1570 р. на користь династії Веттінів було секвестровано володіння мансфельдських графів [10, S. 201–202].

Проявом посилення впливу курфюрста на економічну сферу постає зростання його прав у керівництві гірничою справою, яка була важливим напрямом господарства Саксонії. У 60–80-ті рр. XVI ст. курфюрст Август I, маючи право вищої гірничої регалії на золото та срібло (воно охоплювало видання гірничих статутів, призначення службовців, надання привілеїв на копальні й пільгові грамоти на плавильні, карбування монети, регулювання продажу зазначених металів, збір податків), намагався поширити його і на інші метали. Зокрема, курфюрст скуповував земельні володіння, де були розташовані олов'яні копальні. Август I також забороняв продаж ковалями залізної руди іншим покупцям, крім самого курфюрста.

За порушення цієї вимоги винуватцям загрожувала конфіскація майна й ув'язнення [5, с. 164-168].

Крім того, Август I виявив зацікавленість у вдосконаленні територіальної системи шляхів сполучення. За його ініціативи почав здійснюватися нагляд за станом головних доріг: на Нюрнберг, на Бреслау і на Франкфурт, що поєднували Саксонію з Південною, Північною та Центральною Німеччиною [21, S. 260]. Це сприяло поживленню торгівельно-економічних зв'язків між німецькими регіонами.

Представник «німецької історичної школи» В. Рошер визначив особу Августа I як «найбільшого економа свого часу». Ця оцінка ґрунтується на збільшенні саксонської казни, яка на час смерті курфюрста налічувала близько двох мільйонів гульденів. Таке збагачення було забезпечене передусім жорсткою централізацією податків, застосуванням деяких новацій в гірничій справі, розширенням місцевого ринку [19, S. 339].

Конфесійна політика Августа I була ще одним важливим напрямом курсу курфюрста. У другій половині XVI ст., після укладання Аугсбурзького миру, релігійне питання зберігало актуальність, залишаючись предметом гострого суспільного протистояння. Розвиток Євангелічно-Лютеранської Церкви в кожній німецькій території визначався необхідністю подолання не тільки опозиції прибічників католицизму, але й численних внутрішніх проблем. У цих умовах конфесійна політика курфюрста Августа I охопила декілька складових:

- завершення секуляризації єпископств;
- зміцнення організаційної структури євангелічних общин;
- урегулювання догматичних суперечностей лютеранського віровчення.

Політика секуляризації, розпочата в курфюрстві Саксонському ще у 20-ті рр. XVI ст., тривала і після переходу території під владу альбертинської лінії. Август I у цьому питанні продовжив політику свого брата Моріца. Головним об'єктом уваги курфюрста стали єпископства Мейсенське, Наумбурзьке і Мерзебурзьке. У 1561 р. помер останній римсько-католицький єпископ Мерзебурга Міхаель Хельдінг. Після цього соборний капітул Мерзебурзького єпископства обрав старшого сина курфюрста 18-річного Олександра адміністратором цієї території. У 1564 р. після смерті римсько-католицького єпископа Юліуса фон Пфлюга аналогічні вибори були здійснені в Наумбурзі; адміністратором цієї території також стає Олександр [16, S. 196]. У 1581 р. під контроль Августа потрапило єпископство Мейсенське, розташоване неподалік від Дрездена – столиці курфюрства. Практика призначення князівських синів адміністраторами церковних територій із можливістю подальшої передачі цих земель під їх управління (у випадку хвороби або смерті єпископа) за часів Реформації і конфесіоналізації набула в Німеччині значного поширення [15, S. 308]. Такий метод розширення своїх володінь

Августом I не суперечив умовам Аугсбурзького релігійного миру, який забороняв лише пряме захоплення територій, що належали іншим правителям, і насильницьке нав'язування їм власного віросповідання.

Зміцненню місцевої церковної організації мали сприяти регулярні візитації євангелічних парафій. Від імені Августа I 8 березня 1555 р. було видано інструкцію для проведення візитацій на території курфюршества Саксонського. Г. -В. Крумвіде підкреслює деякі суттєві положення, які відрізняли її зміст від аналогічної інструкції 1527 р. Це, зокрема, наголошення на необхідності захисту євангелічного вчення від «численних еретичних помилок та заблуджень». До таких поглядів були зараховані цвінгліанство, анабаптизм, ідеї Кальвіна, Озіандера, Майора, Швенкфельда, Буллінгера, поширення творів на території курфюршества було заборонене [17, S. 134]. На нашу думку, така вимога є виразним проявом формування лютеранської ортодоксії.

Відповідно до принципів інструкції в 1555 р. було здійснено генеральну візитацію парафій на території курфюршества Саксонського. Обов'язки її проведення були покладені на суперінтендентів та синод [13, S. 104]. Від священників вимагалось наглядати за присутністю всіх місцевих мешканців на богослужінні, а також за їх причащенням. Контролю суперінтендентів підлягали знання євангелічними священнослужителями «закону та Євангелія», уміння проповідувати й викладати громаді лютерівський Малий Катехізис [12, S. 307]. Організаційне зміцнення євангелічних общин Саксонії передусім мало спиратися на гарантії їх матеріального забезпечення, яке покладалося на общину і здійснювалося шляхом щоквартальних внесків парафіян. Водночас із цією метою могли бути використані й кошти колишніх доброчинних закладів, якими до Реформації опікувалася Католицька Церква [6, S. 110].

Участь у візитаціях посадових осіб, які представляли інтереси курфюрста, дозволяла більш ефективно вирішувати наявні проблеми і водночас сприяла посиленню впливу князівської влади в суспільстві. Остаточне таке становище було закріплене правом саксонського курфюрста призначати склад консисторії у Дрездені, її філії у Віттенберзі та Лейпцигу, а також наглядати за роботою синоду [3, с. 114].

Зміцненню лютеранства сприяло й урегулювання догматичних суперечностей лютеранського віровчення. Воно потребувало подолання розколу між ортодоксальними прихильниками вчення Лютера (гнєзіолютеранами) та прихильниками ідей Меланхтона (філіпістами), які в окремих пунктах зближувалися з ідеями кальвінізму. У 50–60-х рр. XVI ст. цей розкол визначався протистоянням теологів, пов'язаних відповідно з Єнським та Віттенберзьким університетами; спроби досягти компромісу між ними не дали бажаних наслідків.

У 70-і рр. XVI ст. Август I здійснив рішучий наступ на групу філіпістів. Зокрема, були звільнені з посад канцлер Георг Краков,

духівник курфюрста Крістіан Шютц, декілька професорів Віттенберзького університету, суперінтендент із Пірни Йоганн Штџессель [16, S. 204]. Дослідники висловлюють різні точки зору на причини такого різкого повороту курсу правителя. Одні автори пов'язують його з особистими мотивами, які торкалися гідності курфюрста і його дружини Анни [3, с. 206], інші акцентують увагу на відданості Августа ідеалам лютеранства. На наш погляд, для визначення мотивів курфюрста слід звернути увагу на той факт, що звільнені за рік до того близько 100 проповідників-гнезіолютеран (із 530 євангелічних священнослужителів Саксонії) після вигнання філіпістів не були повернуті для подальшого відправлення своїх обов'язків [16, S. 204]. Можна висловити припущення, що вчинок курфюрста пояснювався не стільки відданістю євангелізму (принаймні, не прихильністю до гнезіолютеранства), скільки прагматичним прагненням правителя уникнути можливості посилення опозиції.

Надалі Август I сприяв розробці лютеранськими теологами «Формули згоди» (1577 р.) та «Книги згоди» (1580 р.). Участь в обговоренні цих документів, прийняття яких остаточно закріпило єдність догматичних положень лютеранства, брали представники імперських станів – рицарство і бюргерство [20, S. 118]. «Великий церковний та шкільний статут курфюршества Саксонського» (1580 р.) конкретизував принципи згаданих документів на повсякденному рівні функціонування територіальної євангелічної організації.

У Саксонському статуті 1580 р. було докладно регламентовано такі питання, як порядок прийняття вчителя на роботу, організація діяльності школи, програма навчання, контроль та оплата вчительської праці. Зокрема, передбачалося, що кандидати на посаду вчителя мають пройти перевірку на знання стародавніх мов і Біблії. Двічі на рік візитатори перевіряли діяльність шкіл різних типів. Сільські «німецькі» школи мали забезпечувати початкову освіту дітей. У молодших класах міських «латинських» шкіл учні вивчали абетку, граматику, лютерівський Малий Катехізис; у старших переходили до вивчення стародавніх мов, математики.

Крім того, у статуті було розглянуто підготовку стипендіатів в університетах Віттенберга та Лейпцига, функціонування цих університетів. Слід зазначити, що за часів Августа I зросла чисельність студентів, які навчалися за рахунок держави; так, у Віттенберзькому університеті в цей період налічувалося 150 князівських стипендіатів. Було рекомендовано комплектувати викладацький склад університетів переважно місцевими кадрами і турбуватися про те, щоб їх випускники працювали в межах Саксонії [19, S. 361]. Важливе місце у структурі Віттенберзького та Лейпцизького університетів зайняла посада канцлера: він мав призначатися з викладачів теологічного факультету, що повинно було сприяти реалізації принципів єдності князівської та

церковної влади. Автономія університетів, таким чином, дещо обмежувалася [20, S. 128].

Саксонський статут 1580 р. також регламентував проведення наглядових заходів суперінтендентами, визначав принципи діяльності консисторії, регулював загальні норми сімейних відносин. У деяких випадках положення Саксонського статуту 1580 р. відповідають принципам Вюртемберзького церковного статуту 1559 р. [16, S. 212]. Реалізація принципів останнього документа була пов'язана з діяльністю його автора – теолога Якоба Андрее, який раніше працював у Вюртемберзькому герцогстві. Тому, на наш погляд, можна зробити висновок про принципову подібність структур євангелічної організації Саксонії і Вюртемберга.

Культурна політика курфюрста сприяла піднесенню Дрездена як столиці курфюршества. Саме за часів правління Августа I Саксонського в цьому місті було створено Кунсткамеру, до якої надходили твори мистецтва, коштовні рідкісні речі, старовинна зброя [1, с. 468]. Також відбувалася перебудова князівської резиденції, розпочата ще в 1549 р. – у період правління Морица Саксонського. Крім того, в Саксонії було побудовано й перебудовано більш ніж 20 провінційних замків [3, с. 237]. Активно відбувалося й церковне будівництво: зокрема, в 1555 р. було завершено побудову замкової церкви у Дрездені, у 1572 р. – в Аугустусбурзі, у 1576 р. – у Фрейберзі [18, S. 164].

Таким чином, політика курфюрста Августа I Саксонського може бути визначена як загалом типова для євангелічних правителів Німеччини раннього Нового часу. Для його політики характерним було прагнення посилити авторитет територіальної князівської влади, однак, на відміну від діяльності Морица Саксонського, війна не була головним засобом досягнення цієї мети: більш активно були використовувані економічні та політичні важелі управління. За часів правління Августа відбулося зміцнення єдності курфюршества Саксонського, а лютеранство остаточно утвердилося в територіальному церковному житті. Оформлення лютеранської ортодоксії сприяло утвердженню пріоритету влади курфюрста у вирішенні конфесійних суперечностей.

Примітки

1. *Бехайм В.* Энциклопедия оружия (Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в.) / В. Бехайм. – СПб., 1995.
2. *Ивонин Ю. Е.* Саксония, Англия и Франция во второй половине XVI – начале XVII века / Ю. Е. Ивонин // Вестник Удмуртского государственного университета. – 2007. – № 7. – История.
3. *Прокопьев А. Ю.* Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А. Ю. Прокопьев. – СПб., 2008.

4. *Рудерсдорф М.* Максимилиан II (1564–1576) / М. Рудерсдорф // Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры. – Ростов-на-Дону, 1997.
5. *Фараджева С. А.* Политика саксонских курфюрстов в горном деле / С. А. Фараджева // Из истории западноевропейского средневековья. – М., 1972.
6. *Beyer M.* Die Neuordnung des Kirchengutes / M. Beyer // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Leipzig, 1989.
7. *Blanckmeister F.* Sächsische Kirchengeschichte / F. Blanckmeister. – Dresden, 1868.
8. *Bruning J.* August I (1553–1586) / J. Bruning // Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige. 1089–1918. – München, 2007.
9. *Des durchlauchtigsten, hochgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen a. s. w. Ordnung, ..., gehalten werden sol.* 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig, 1902. – Bd. 1.
10. *Falke E.* Die Geschichte des Kurfürsten August von Sachsen in volkswirtschaftlicher Beziehung / E. Falke. – Leipzig, 1868.
11. *Groß R.* Die Wettiner / R. Groß. – Stuttgart, 2007.
12. *Instruktion zur Visitation.* Vom 8. März 1555 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig, 1902. – Bd. 1.
13. *Jadatz H.* Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts / H. Jadatz. – Leipzig, 2007.
14. *Junghans H.* Martin Luther und Wittenberg / H. Junghans. – München; Berlin, 1996.
15. *Klueting H.* Die Konfessionelle Zeitalter. 1525–1648 / H. Klueting. – Stuttgart, 1989.
16. *Koch E.* Ausbau, Gefährdung und Festigung der lutherischen Landeskirche von 1553 bis 1601 / E. Koch // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin, 1989.
17. *Krumwiede H. -W.* Zur Entstehung des landesherrlichen Kirchenregiments in Kursachsen und Braunschweig-Wolfenbüttel / H. -W. Krumwiede. – Göttingen, 1967.
18. *Mai H.* Der Einfluß der Reformation auf Kirchenbau und kirchliche Kunst / H. Mai // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Leipzig, 1989.
19. *Schilling H.* Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648 / H. Schilling. – Berlin, 1994.
20. *Tomas R.* Die Neuordnung der Schulen und der Universität Leipzig / R. Tomas // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Leipzig, 1989.
21. *Vehse E.* Geschichte der Höfe des Hauses Sachsen / E. Vehse. – Hamburg, 1854. – Bd. 2.